



NERIJUS STASIULIS

Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Lietuva
Vilnius Gediminas Technical University, Lithuania

L. WITGENSTEINO PSICHOLOGIJOS FILOSOFIJA: GEŠTALTPSICHOLOGIJOS KRITIKA

L. Wittgenstein's Philosophy of Psychology: A Critique of Gestalt Psychology

SUMMARY

This is the first of a series of three articles dedicated to a discussion of Wittgenstein's remarks on psychology. It demonstrates that Wittgenstein's philosophy of psychology developed on the basis of critique of W. Köhler's gestaltpsychology. The gestaltpsychology rejected the mechanistic explanation of psychological phenomena and was based on the holistic principle while Wittgenstein critiqued physiological explanation as such. His philosophical investigation pays attention to the way the meaning of psychological concepts (words) "shows itself". The self-showing obeys a logic of *Sprachspiele* while the scientific program of Köhler's is based on unjustified philosophical images.

SANTRAUKA

Tai pirmasis iš trijų straipsnių ciklo, skirto aptarti L. Wittgensteino pastabas apie psichologiją. Jame parodoma, kad Wittgensteino psichologijos filosofija formavosi atsiremama į W. Köhlerio geštaltpsichologijos kritiką. Geštaltpsichologija atmetė mechanistinį psichikos reiškinių aiškinimą ir rėmėsi holistiniu principu, o Wittgensteinas kritikavo fiziologinį aiškinimą apskritai. Jo filosofinis tyrinėjimas kreipia dėmesį į tai, kaip psichologinių sąvokų (žodžių) prasmė „rodo save“. Ši saviroda paklūsta *Sprachspiele* logikai, o scientistinė Köhlerio programa remiasi kritikuotiniais filosofiniais vaizdiniais.

ĮVADAS

Karteziškaisiais metafiziniais principais paremti gamtamoksliniai psichikos (sielos, dvasios) aiškinimai niekada neatrodė priimtini karteziškojo dualizmo at-

RAKTAŽODŽIAI: geštaltpsichologija, Köhleris, psichologijos filosofija, Wittgensteinas.

KEY WORDS: gestaltpsychology, Köhler, philosophy of psychology, Wittgenstein.

žvilgiu kritiškai filosofinei minčiai. Antai idealistas G. W. F. Hegelis fizionomikos ir frenologijos kritikai paskiria visą *Dvasios fenomenologijos* poskyrį, o, pavyzdžiui, *Filosofijos istorijos paskaitose* dėl Epikūro fizikos kritikos rašo: „...žinome apie nervus ir jų ryšį su smegenimis; sakoma, kad mes jaučiame tada, kai impulsas nuo pirštų galų atsklinda į smegenis. Tačiau kaip visa tai įsivaizduoti?“ (Hegelis 2000: 288), „Sunku jausti pagarbą filosofinėms Epikūro mintims; tiksliau tariant, tai apskritai nėra mintys“ (Hegelis 2000). *Enciklopedijoje*, aptariant idealią, o ne materialią šviesos būtį, taip pat sakoma: „Kaip menkai tiesa, kad nervai yra grupės rutuliukų, kurių kiekvienas gauna postūmį ir išjudina kitą, taip menkai tiesa yra ir tai, kad esama šviesos arba eterio rutuliukų“ (Hegelis 2016: 83). O anot Heideggerio, „subjektyvių“ potyrių (pvz., spalvų matymo) aiškinimas fizikinių esinių (pvz., tam tikro ilgio šviesos

bangos ir virpesių per sekundę skaičiaus) poveikiu nervų sistemai tik „atrodo labai moksliskas, bet vis dėlto toks nėra, nes jutimo duoties ir to, ką reikia paaiškinti, <...> sritis tuo pat metu apleidžiama“ (Heidegger 1984: 212).

Šis straipsnis, iš dalies skelbiamas ir neseniai pasirodžiusio Wittgensteino pastabų apie psichologijos filosofiją vertimo į lietuvių kalbą (Wittgenstein 2018) proga, aptaria Wittgensteino pateiktą fizikiškai ir fiziologiškai suprantamos psichologijos prielaidų loginę kritiką. Siekiama parodyti Wittgensteino *Sprachspiele* tyrimėjimus kaip skirtingus ne tik nuo mechanistinio, partikuliaristinio (atomistinio, korpuskuliaristinio ar pan.), bet ir nuo organinio, holistinio aiškinimo. Atskleidžiama, jog Wittgensteino pastabos apie psichologiją formavosi kaip holistinės, iš romantinės filosofijos krypties kildintinos W. Köhlerio geštalpsichologijos kritika.

PAGRINDINIAI W. KÖHLERIO GEŠTALTPSICHOLOGIJOS PRINCIPAI

W. Köhlerio geštalpsichologija remiasi holistiniu principu ir yra priešinama mechanistinei jutiminio patyrimo sampratai, kuri pagrindu laiko dalis arba jų agregatus ir kuriai dėl to jutiminis patyrimas yra adityvi tarpusavyje nesusijusių faktų – atskirų dirgiklių, veikiančių organizmą ir nervinėje sistemoje sukeliančių tam tikrą atsaką, – mozaika (Köhler 2005: 105). Anot psichologo, atskiri fiziologiniai procesai (reakcijos į dirgiklius) sąveikauja tarpusavyje, t. y. pasižymi *dinamine savidara*, ir todėl visada patiriama *geštaltai*, vientisi psichiniai dariniai. Ši kryptis kilo siekiant psichologiją sude-

rinti su *dinamine* fizikos teorija (elektrostatika, hidrodinamika, termodinamika), pagal kurią kiekviena sistema siekia įgyti reguliariausią, stabiliausią formą. Geštaltinius potyrius lemia būtent dinaminės savidaros procesai *smegenyse*. Taigi geštalpsichologijai kertinis yra psichofizinio izomorfizmo postulas: *visus psichologinius faktus atitinka jų fiziologiniai koreliatai smegenyse* (Pastore 1991: 341). *Geštalpsichologijos* tikslas – tapti *geštaltbiologija*, tai yra sugebėti nustatyti, kokie dinaminiai fiziologiniai procesai lemia tiek mūsų išorinio pasaulio patyrimą, tiek ir vidinius psichinius procesus.

Pabrėžtina, kad sąvoka „geštaltas“ taikoma kuo plačiausiai (Köhler 2005: 116): ja paaiškinamas ne tik jutiminis patyrimas, bet ir mokymasis, atsiminimas / atmintis, siekis, emocinė nuostata, mąstymas, veikimas / elgesys, daiktų ir gyvių, kokybių (*storas, grubus, grakštus, taisyklingas, mažorinis, harmoningas, paprastas, sudėtingas*), subjektyvių išgyvenimų (*liūdesys, pyktis*), judesių (*šokinėjimas, šokio figūros, šliaužimas*) patyrimas.

Būtent dėl geštaltingos organizacijos žmonės girdi ne paskirus garsus, o muzikos kūrinį, skirtingas jų frazes ir kitas ypatybes, mato ne paskirus spalvų taškus, bet paveikslus ir pastebi subtilius niuansus juose, veido išraiškose ir kūno kalboje pastebi tam tikras emocijas ir t. t. Geštalto principu aiškinami visi įmanomi žmogaus gyvenimo aspektai, įskaitant estetines ir etines vertybes (Köhler 1976).

WITTGENSTEINO KRITIKA

„Traktate“ pamatinį principą *Yra gamtos dėsniai*, iš kurio kyla gamtamokslinės konkretesnių dėsnų paieška, Wittgensteinas supranta kaip „rodantį save“, esantį viename lygmenyje su logika. Vėlyvesniuose Wittgensteino filosofijos laikotarpiu, viena vertus, tai, apie ką anksčiau buvo galima tik tylėti (etika, estetika, religija ir pan.), nes tai tik „rodė save“, jau „rodo save“ *Sprachspiel* praktikoje, kita vertus, ankstyvoji loginė erdvė transformuojasi į „savirodą“ grindžiamus *Sprachspiel*. Todėl vėlyvuose laikotarpiu Wittgensteinas užsiima loginiais (*Sprachspiele*) tyrinėjimais, kaskart parodydamas jų kiltį iš „savirodos“ ir kritikuodamas šios kilties nepastebinčias sampratas. Tarp pastarųjų pateko Köhlerio koncepcija, kurios kritika sudaro reikšmingą Wittgensteino psichologijos filosofijos pastabų dalį. Nors pastabos formavosi kritikuojant Köhlerio požiūrius, tačiau ši kritika apima ne tik jas, nes „įsitikinimas, kad mokslinis tyrinėjimas gali paaiškinti sąvokinių žodžių reikšmes jokiū būdu nebuvo (ir nėra) būdingas tik geštaltpsichologijai“ (Benjafield 2008: 108).

Geštaltbiologinio psichologijos reiškinių tyrimo programos patiriamus sunkumus Köhleris priskyrė tam, kad ji tėra *jaunas mokslas* ir ilgainiui priartės prie gamtamokslio etalono (Köhler 2005: 30), o Wittgensteinas juos priskyrė pačiam psichofizinio izomorfizmo principo ydingumui: „psichologijos painiavos ir nykumos negalima paaiškinti tuo, kad ji yra „jaunas mokslas“ (Wittgensteinas 1995: §393). Anot filosofo, problema yra ne kauzalinio, o konceptualaus pobūdžio (ten pat: §361): reikia tirti būtent psichologinius procesus įvardijančių žodžių vartojimo logiką. O ieškoti fiziologinių faktų, atitinkančių psichologinius faktus, – tai suponuoti, jog esama psichologinių faktų, ir todėl tolygu laikytis ydingo „Traktato“ atomistinės logikos požiūrio. Klaidina pats psichologijos ir fizikos sugretinimas, pagal kurį pirmoji „tiria psichinės sferos procesus, kaip fizika – fizinės sferos procesus. Regėjimas, mąstymas, jutimai, norai nėra psichologijos objektai ta pačia prasme, kuria kūno judėjimas, elektros reiškiniai ir t. t. yra fizikos objektai“ (Wittgensteinas 1995: §302). Anot Wittgenstei-

no, „visiškai įmanoma, kad tam tikrų psichologinių fenomenų <...> negalima tyrinėti fiziologiškai“ (Wittgenstein 1984:

I §904) ir kad esama „psichologinio reguliarumo, kurio neatitinka joks fiziologinis reguliarumas“ (ten pat: I §905).

„PRISIMINIMO“ TYRIMAS

Iliustruosime šią kritiką sugretindami geštaltpsichologinį ir loginį (gramatinį) atminties / prisiminimo tyrimo būdus. Gramatinis tyrimas tiriamojo dalyko „nesudaiktina“, jo nepaverčia „psichologiniu faktu“: „Mes atmetame tai, kad vidinio proceso vaizdas teikia mums teisingą žodžio „prisiminti“ vartojimo sampratą“ (Vitgenšteinas 1995: §305), priešingai, jis „neleidžia mums matyti žodžio vartojimo tokio, koks jis yra“ (Vitgenšteinas 1995: §305).

O Köhlerio psichologija atminties srityje tyrinėja „pėdsakų, kurie vėliau suteikia mums galimybę atsiminti, susidarymą“ (Köhler 2005: 179). Šie pėdsakai yra „fiziologiniai esiniai, pasiskirstę po smegenis“ (Benjafield 2008: 108). Wittgensteinas šį psichologo požiūrį apibūdina glaustai: „Netgi nervai prisimena“ (Wittgenstein, cit. pgl. Benjafield 2008: 108), ir čia pat nurodo, kad pagal psichofizinio izomorfizmo principą „tuomet, kai kas nors atsimintų įvykį, jis turėtų tai suprasti iš šio įspūdžio, šio pėdsako“ (Wittgenstein, cit. pgl. Benjafield 2008: 108). Tačiau vidinis „įspūdis“ ar „pėdsakas“, kaip ir garsusis vabalas dėžutėje, „visiškai nepriklauso kalbos žaidimui“ (Vitgenšteinas 1995: §238), o tirti atmintį arba atsiminimą ir kitus psichologinius reiškinius reikėtų tiriant šiuos reiškinius nusakančių žodžių gramatiką (logiką). Juk, kaip nurodoma vadinamajame privačios kalbos argumente, tik kalbos žai-

dimas teikia teisingo „vidinius procesus“ ar „įspūdžius“ nusakančių žodžių vartojimo kriterijus.

„Kad ir ką įvykis palieka organizme, tai nėra jo prisiminimas“ (Wittgenstein, cit. pgl. Benjafield 2008: 108). Paliktas psichinis ar fiziologinis „įspūdis“ negali būti „prisiminimas“, kurį norime tyrinėti, nes toks tyrinėjimas remtųsi klaidinga prielaida, jog žodis „prisiminimas“ įgyja prasmę nurodydamas ar atitikdamas tam tikrą „įspūdį“. Tačiau kalbos žaidimą su žodžiu „prisiminimas“ galima teisingai žaisti ir tada, kai jokio „prisiminimo“ ar „įspūdžio“, kurį nurodo šie žodžiai, apskritai nėra: „dėžutė taip pat gali būti tuščia“ (Vitgenšteinas 1995: §238). „Įspūdis“ „nėra joks kažkas, bet ir ne niekas! Išvada buvo tik ta, kad niekas yra toks pat vertingas, kaip ir kažkas, apie ką nieko negalima pasakyti“ (Vitgenšteinas 1995: §241). Norėdami suprasti atmintį ir kitus psichologinius procesus, turėtume, anot Wittgensteino, ne ieškoti jų psichologinių ar fiziologinių atitikmenų, o tyrinėti, kaip juos įvardijančių žodžių prasmė *rodo save* jų vartojimo praktikoje.

„Gramatika sako, kokios rūšies objektas yra bet kas“ (Vitgenšteinas 1995: §259); gramatiniam tyrimui atmintis nėra „objektas“ tos rūšies, kuriai ją priskiria Köhleris. Jo siūlomą atminties vaizdinį filosofas svarsto ir šioje pastraipoje: „Organizmo prilyginimas diktofono juostelei; įspūdis, pėdsakas yra pokytis

juostelėje, kuri palieka balsas. Ar galime pasakyti, kad diktofonas (ar juostelė) vėl iš naujo atsimena, kas buvo pasakyta, kai jis atkuria tai, ką įrašė?“ (Wittgenstein, cit. pgl. Benjafield 2008: 108). Nes „neprasminga kalbėti apie tai, kad smegenys atsimena, kaip ir apie tai, kad diktofono juostelė atsimena“ (Benjafield 2008: 108). Tad tokio klaidingo atmintį aiškinančio vaizdinio reikia atsisakyti: „Vaizdas laikė mus nelaisvėje“ (Vitgenšteinas 1995: §175). Benjafieldas, remdamasis Overgardu bei Bennettu ir Hackeriu, apibendrina Wittgensteino požiūrį šitaip: „Bet kuriai teorijai, prilyginančiai atmintį fiziologiniams pėdsakams, išskyla tas keblumas, kad yra tiesiog neprasminga sakyti, jog smegenys atsimena, ne mažiau, nei neprasminga sakyti, kad diktofono juostelė atsimena. Smegenys priklauso asmeniui, ir atsimena būtent asmuo“ (Benjafield 2008: 108). Wittgensteinas: „Tad apie ką sakoma, kad jis turi požiūrį [ar prisiminimą ir t. t. – bet kokią „psichinę būseną“]? Pavyzdžiui, apie p. N. N. Ir tai yra teisingas atsakymas“ (Vitgenšteinas 1995a: §573). Taigi, neteisinga „bet kuri teorija, kuri atmintį [ar bet kurią kitą „psichologinį procesą“] prilygina fiziologiniams pėdsakams“ (Benjafield 2008: 108).

Köhlerio svarstymu, kurio veidrodinis (atvirkščias) atspindys yra Wittgensteino privačios kalbos negalimumo argumentas, „procesas A, [kuris anksčiau asocijavosi su B], – arba į A panašus procesas A' – sukelia B atsiminimą“ (Köhler 2005: 200) ir „naujam A sukeliant B atsiminimą <...>, svarbus vaidmuo turėtų tekti naujo A (arba A') ir seno A panašumui“ (Köhler 2005: 202). Geštaltpsichologas čia

seka danų psichologu Haraldu Höffdingu, pasak kurio, „atpažįstama pirmiau, nei atsimenama“ (Benjafield 2008: 106). Taigi, kad naujasis A sukeltų B atsiminimą, pirmiausia esą reikia atpažinti panašumą tarp senojo A ir naujojo A: naujasis A privalo kaip nors susisiekti su pėdsaku atmintyje, paliktu senojo A, ir tada B galės būti atsimitas, o ryšys tarp naujojo A ir senojo A remiasi jų panašumu (Benjafield 2008: 107). Benjafieldas atkreipia dėmesį, jog Köhleris, mėgindamas aiškinti atmintį, vartojo iš natūralios kalbos pasiskolintą „panašumo“ sąvoką, bet niekada nepasakė, ką tiksliai reiškia „panašumas“, nors ir vartojo kitus, taip pat tiksliai neapibrėžtus žodžius – pavyzdžiui, „giminingumas“ – kaip jo sinonimus (Benjafield 2008: 107).

Mokslinį „panašumo“ terminą reikia tiksliai apibrėžti. Tačiau tai neįmanoma iš principo, nes bet koks dirbtinis „panašumo“ apibrėžimas būtinai susiaurintų ar net iškreiptų žodžio „panašumas“ vartoseną. Köhleriui atsiminimo galimybę laidavo senojo ir naujojo pėdsako „panašumas“, miglotai nurodantis tam tikrą jų vienodumą ar vienaarūšiskumą, leidžiantį tarti atsiminimą esant *to paties* dalyko atsiminimu (ir, beje, panašiai ir pačius atsiminimus leidžiant tarti esant tos pačios rūšies procesui), o Wittgensteinas „panašumą“ sieja su žodžių vartojimo atveju „šeimomis“. Taip suprasta kalba nereikalinga apibrėžimų, bet veikia pagal neartikuliuotas *Sprachspiele* taisykles. Vieno žodžio ar sąvokos vartojimo atvejus, anot filosofo, sieja ne „kažkas bendra“ (Vitgenšteinas 1995: §67), bet „šeiminiai panašumai“. Todėl įvairiais atvejais apie panašumą ar jo at-

pažinimą kalbėti leidžia pačių žodžių / sąvokų gramatiniai (loginiai) sąryšiai, o ne fiziologinių ar psichologinių procesų „giminingumas“, kuriam Köhleris ir nesuteikia aiškios reikšmės. Panašumas yra pamatinis, neapibrėžiamas *Spielen*. Panašumo (ar jo atpažinimo), kaip ir kitų psichologinių procesų, Wittgensteino įsitikinimu, „negalima tyrinėti fiziologiškai, nes nėra jokio jų fiziologinio atitiktens“ (Wittgenstein 1984: I §905); o „[j]eigu šitai sugriauna mūsų kauzalumo sąvokas, tuomet pats metas jas sugriauti“ (Wittgenstein 1984: I §905).

Benjafieldas, sekdamas Wittgensteinu, daro išvadą, jog „panašumas“ „yra labai naudingas žodis būtent todėl, kad nesu-

skaitomoje daugybėje kontekstų gali padėti išreikšti tai, ką norime pasakyti. Tiesiog jis nėra labai moksliškas sąvokinis žodis“ (Bendafield 2008: 107). Geštaltpsichologų naudai jis pažymi, jog jie niekad ir nepateikė atsitiktinio „panašumo“ apibrėžimo ir jiems „pakako sąžiningumo, kad išliktų sugluminti šios problemos“ (Benjafield 2008: 108). Tuo tarpu Wittgensteino neglumino bergždžios pastangos atsakyti į klausimą „Kas yra panašumas?“ ir kitus panašius klausimus, nes, anot jo, šiuo, kaip ir visais filosofinės painiavos atvejais, suklaidina pats klausimas (plg. Monk 1991: 514) – siekis pateikti fiksuotą reiškinio apibrėžimą ir ieškoti jo psichinio ar fiziologinio atitiktens.

IŠVADA

Köhlerio geštaltpsichologijai esminė – antimechanistinė nuostata, bet jos iš romantinės strategijos kylanti koncepcija yra bendresne prasme gimininga mechanistiniam aiškinimui – būtent tuo, kad siekia iš esmės gamtamokslinio psichikos reiškinų aiškinimo. Wittgensteino filosofijoje ne tik nesiekama tokio psichikos reiškinų aiškinimo, bet ir pats gamtamokslinis aiškinimas apskritai netenka fundamentalaus statuso, jį suteikiant „laisvam“ įvairių kalbos žaidimų logikos kaip „save rodančios“ apmąstymui. Toks pastabų apie psichologijos

filosofiją skaitymas leidžia išvengti jas (bei šio Kembridžo profesoriaus filosofiją apskritai) lokalizuoti mechanizmoromantizmo ar panašių opozicijų kontekstuose. Wittgensteino tyrinėjimai dėl jiems esmingos „neteorinės“ nuostatos laikytini pavyzdžiu mąstymo, nereikalaujančio nei pozityvistinio ar mechanistinio, nei romantinio pagrindimo. Kituose dviejuose šio ciklo straipsniuose toliau eksplikuosime Wittgensteino psichologijos filosofijoje pasirodančią hipotezę ar ideologiją nemedijuoto „tiesiogi- nio“ mąstymo galimybę.

Literatūra

1. Benjafield J. G. 2008. Revisiting Wittgenstein on Köhler and Gestalt Psychology. *Journal of the History of the Behavioral Sciences* 44 (2): 99–118.
2. Heidegger M. 1984. Die Frage nach dem Ding. Zu Kants Lehre von den Transzendenten Grundsätzen. Frankfurt am Mein: Vittorio Klostermann.

Grundsätzen. Gesamtausgabe. II. Abteilung: Vorlesungen 1923–1944. Band 41: Die Frage nach dem Ding. Zu Kants Lehre von den Transzendenten Grundsätzen. Frankfurt am Mein: Vittorio Klostermann.

3. Hegel G. W. F. 2000. *Filosofijos istorijos paskaitos*, t. II. Vertė A. Lozuraitis. Vilnius: Alma Littera.
4. Hegel G. W.F. 2016. Filosofinių mokslų enciklopedija. Antroji dalis. Gamtos filosofija. Ant-rasis skyrius: Fizika. A. Bendrojo individualu-mo fizika, a. Laisvieji fiziniai kūnai, α. Šviesa. Vertė N. Stasiulis. *Logos* 87: 77–87.
5. Köhler W. 2005. *Geštaltpsichologija: pažintis su šiuolaikinės psichologijos sąvokomis*. Vilniaus uni-versiteto Specialiosios psichologijos laborato-rija: Vilnius.
6. Köhler W. 1976. *The Place of Value in a World of Facts*. Liveright Publishing Corporation: New York.
7. Monk R. 1991. *Ludwig Wittgenstein: The Duty of Genius*. Vintage: London.
8. Pastore N. 1991. Wittgenstein on Köhler and Gestalt Psychology: A Critique. *Journal of the History of the Behavioral Sciences* 27(4): 341–351.
9. Vitgenšteinas L. 1995. Filosofiniai tyrinėjimai. *Rinktiniai raštai*. Mintis: Vilnius.
10. Wittgenstein L. 1984. *Bemerkungen über die Phi-losophie der Psychologie*. Suhrkamp: Frankfurt Am Main.
11. Wittgenstein L. 2018. *Pastabos apie psichologijos filosofiją*. Vertė S. Pučiliauskaitė. Kitos knygos: Vilnius.